

מדבריהם ימין ושמאל. וקבלתי על עצמי לפרוע הוצאות הרץ כי הסוחרים הנמצאי פה חזקו ואמצו זרועותי לישא עמי בעול. ולא אבו שמוע ודחו צוף דבש אמרי נועם בדחיות שאין בהם ממש לא ניתנו ליכתב⁶⁹. ר' יהושע חזר על מאמצו להעמיד את מנהיגי איטליא כמפשרים במחלוקת זו: „והודענו הדבר למשתדלים בדבר זה כדי שישלחו הדברים אל הרב הגו' וליתר המלמדים אשר שם ולא אבו שמוע באומ' שהדברים לא נתנו ליכתב והלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות, בוחן לבות וכליות אלקים צדיק יתן בלבנו יראתו ויסיר לב האבן מבושרנו⁷⁰“.

לדאבוננו אין אנו יודעים אם נענו המהר"ם מפאדובה וחבריו לבקשתו של הר"ר יהושע שונצין וסייעתו, ומה היתה תגובתם. כותב השאלה עמד בתוקף על דעתו דעת תורה שלא לחתום על כתב החרם. בינתיים נודע כי הסוחר שלמה בינסניור, המכונה יוסף הדרה, הכניס בסתר אניות שמתחילה היו מועדות לפיזארו, אל חוף אנקונה. ידיעה זו הכניסה מבוכה בישראל וגבולות החרם נפרצו. כהוספה לזאת מת לפתע האפיפיור פאולוס הרביעי ועל כסאו עלה פיוס החמישי. אע"פ שבשנאתו ליהודים לא היה האחרון שונה מן הראשון, מ"מ רפתה בינתיים המלחמה נגד אנקונה.

הדחיפה האחרונה לחסול החרם באה תיכף ומיד. בעוד הרבנים בקושטנדינה מתווכחים וחולקים ביניהם והנה מגורת דון יוסף באה ונהיתה. הדוכוס מאורבינו, בראותו כי לא נתקיימה עצתו להתחרות במסחר עם ערי האפיפיור על-ידי עזרת היהודים, התחרט על אשר פתח את שערי מדינתו לאנוסי אנקונה, ויתנקם בהם ובאחיהם עי"ז שגזר גירוש כללי על כל יהודי ארצו. אמנם לצדקה תחשב לו שלא מסרם לידי האינקוויזיציה אלא הרשה להם לנסוע לכל אשר יחפצו. ביום י"ג לחדש ניסן בשנת שי"ח (1558) יצאה אניה אחת מפיזארו עם שבעים נפש בדרכה לארצות הקדם. ימים אחדים אחרי כן, בכ"ז לחדש אפריל, יצאה אניה שניה מלאה אנוסים, ואע"פ שרדפו אחריהם שונאיהם מאנקונה לא מסרם רב החובל בידיהם. רוב אנוסים אלו התישבו בתוגרמא⁷¹.

כה נסתיימה בכשלון גמור פרשה חשובה ומעציבה בחיי עמנו⁷², שהמהר"ם מפאדובה היה ביכלתו להכריע את הכף לטובת המאמץ להשפיל ולנצח אויבי ישראל ע"י חרם כלכלי, ועי"ז ללמד לדורות הבאים שישנו כלי זיין מעשי המביא לידי תוצאות שבו יכולים המעונים להשתמש נגד מעניהם. כאמור, עמדתו של מהר"ם אינה ידועה לנו, אבל מעצם העובדה שר' יהושע שונצין, ראש המתנגדים לחרם ולכל הגדולים שתמכו בו, היה מוכן לכוף את ראשו ולהכנע להכרעתו של מהר"ם, אנו למדים עד כמה היה האחרון מפורסם בין גדולי דורו ומקובל עליהם כפסקן ממוחה ובר סמכא.

נוסף לזאת, אנו מוצאים שהמהר"ם היה ידוע גם בין חוגי ממשלה גבוהים אפילו

(69) שם סי' מ.

(70) שם סי' ט"ל.

(71) עמק הבכא 37, 136.

(72) ד"ר סיסל רוט בא לידי החלטת שהעובדות הצדיקו את עמדתם של דון יוסף ותמותו אע"פ שמאמץם נכשל מפני הטעמים שבארגו בגוף המאמר.

חוץ מגבולות איטליה. "הקיסר פרדינאנד היה נכון להוציא גזרת הגירוש על הקהלה העתיקה בפראג. לקהלה הזאת יצא אז שם רע בין יתר קהלות ישראל במדינות אשכנז ואיטליה. אנשיה היו שפלים רודפי בצע מעשקות, בעלי זרוע, אנשי ריב ומדון ופורעי מוסר — בעת הבחירה לרבנים ופרנסים פרצו מריבות וקטטות בין היהודים. על כן שלח הקיסר פקודתו להרבנים הגדולים בקהלות איטליה ואשכנז, לקבוע חקי הבחירה לקהלת פראג, רבי מאיר מפאדובה, רבי יעקב מוורמייזא (הרב הכולל לכל קהלות אשכנז) ורבי אליעזר טריווש מפראנקפורט דמיין" (1).

ד.

לשיא פרסומו הגיע המהר"ם בארצות איטליה ופולניה. דעותיו מובאות לעתים תכופות בשו"ת גאוני ופוסקי דורו, ובכל תשובת המזכירה אותו מוצאים שבח לגאוניותו. חכמתו ומדותיו התרמיות. גאוני הדור השתחוו אפים ארצה לפני הדר כבודו והרצו דבריהם לפניו כתלמידים לפני רבם הגדול. הרה"ג ר' שמואל די מודינא, בעל המחבר שו"ת מהרשד"ם, מצהיר: "אני יודע בודאי שכל דברי הרב המופלא מהר"ם מפדואה ז"ל הם דברי אלקים חיים — אין ספק שאין להרהר אחריו כי מי יבוא אחרי המלך פנימה" (2). הגאון מהר"ר יצחק פואה כותב: "מה לו למגרש כי נזעק על מהר"ר ברוך עזיאל יצ"ו הרי הוא נגרר בגורתו אחרי המופלא מהר"ם מפדואה — והא הכא דמהר"ם מפדואה שהוא גדול הדור מוסכם לכל" (3). הרה"ג ר' יוסף כ"ץ, בשו"ת "שארית יוסף", מכריז: "המאיר לארץ ולדורים, הוד קרנו יגדל לדור דורים — מי הבאני הלום לשאר ברוחי הבושה ולשלוח פסק קמי מר כי מן הראוי לשאול שאילות ולא לפסוק קמי מר" (4). הגאון מהרש"ל שלא נשא פנים לרבים מגדולי הראשונים כותב: "וכל מה שכתבתי אינו אלא דרך העבר" והכל תלוי בכבוד אדונינו שארינו הגאון המופלג המאיר עיני ישראל בחכמתו ובתורתו מהר"ר מאיר נר"ר" (5).

הרמ"א שמח מאד כשהמהר"ם הסכים לפסקיו. ביחוד כשחלק על הב"י בקש מהמהר"ם לפשר ביניהם והיה שבע רצון מאד כשצדד עמו: "ולא כתבתי כן רק שראיתי תשובת הרב בעל ב"י שכתב בה שקנה — ואני השבתי לו כזה ובאו דברי שנינו לפני מוהר"ם מפדואה והסכים לדברי דלא קנה" (6). וכן: "ודבריו תמוהים מאוד — וכבר היה מעשה בהיותי אבל על אמי ז"ל ובירכתי אירוסין תחת החופה כדרך שרב העיר מברך ברכת אירוסין וסמכתי על דברי מוהר"ם וכתבתי הדברים להגאון מהר"ר מאיר פאדוה

73) גרף שפר ח"ו ע' 265. את המריבות ואי הסדרים בקהלה היהודית נקטו אויביהם כאחת הסבות לגרוש היהודים מפראג וזה קרה בשנת שכ"א (לפני כן גורשו מארץ בוהימיה בשנת ש"ב). עיי' הר"ר מרדכי יפה בהקדמתו ללבושים ח"א, "צמח דוד" לר' דוד גאנו ו"עמק הבכה" לר' יוסף הכהן.

74) אבהע"ז סי' ס"ד.

75) שו"ת רמ"ע מפאנו סי' ס"ו.

76) סי' א', ובסי' כ"ח הוא מתפאר "הוגד לי שהגאון מהר"ם מפדואה הסכים עמי".

77) שו"ת מהרש"ל סי' כ"ח. ועיי' ג"כ סי' ו', י"א.

78) ד"מ ח"מ סי' ר"ג אות ז'.

והסכים ע"י⁷⁹). בסוף סימן מ"ח בשר"ת הרמ"א מביא הסכמת המהר"ם לדבריו: «שאיני האלוף מוהר"ם קבלתי גם כתבך השני, וכבר קבלתי אגודה של כתבים עם החבור אשר חברת להשיג על פסק הגאון הקרא"ו, והיטבת לעשות כי מצאת פרכא על כל דבריו».

הר"ר אליהו ב"ר אליקום קאפסאלי שלח אל הב"י ואל יתר חכמי ק"ק צפת תשובה שכתב המהר"ם מפאדובה לתמוך בידי הר"ר אליהו שאסר על תושב מעיר קאנדייא «להעמיד ארי של אבן על ההיכל מקום אשר כל העם משתחוים כנגדו». לאחר שמברר המהר"ם את האיסור ע"פ ההלכה הוא מוסיף: «ועתה אספרה נא לכם את אשר קרה פה פדוואה בימי הזקן האור הגולה רבינו יודה מינץ זלה"ה, ולדעתי שאו נמצא פה כמוהר"ר יהודה דאלמיניע היושב בשבת תחכמוני בעירכם אך היה אז בחור וישב לפני רבו וראה הוא את כל הדברים, היה פה איש עשיר ותקיף שמו היר"ץ ווערטי"ם ושמו נודע בשערים והיה תמיד איש מלחמה לגאון הזקן מורינו ורבינו רבינו יודה מינץ זלה"ה ולבנו חמי הגאון כמוהר"ר אברהם מינץ זלה"ה, ועשה פרוכת נאה מאד מרוקם במרגליות ורקם עליו צורת צבי שהיתה הארמ"ה שלו והיתה הצורה בולטת מחמת המרגליו, ובקש להשימו בבית הכנסת במועדים והזקן מיחה בו והוא מרוב עשרו ותוקפו לא השגיח בו להיותו בעל מלחמתו, ומצא לו בעושרו רבנים עוזרים לו אשר הגיעו לו ראיות להתיר מן התלמוד כנדון שלכם ובחזוק יד שם אותו בבית הכנסת, ויצא הזקן מבית הכנסת בחרי אף ונתרבו הקטטות מאד בגלל אלה, ואפ"ה עתה בזמני קמו היורשים של כמ"ר היר"ץ הנ"ל להשימו בבית הכנסת ולא רצו לעשותו בלתי רשותי וצויתי להם לכסות בנייר הצורה ההיא ושמעו בקולי, ברוכים הם וברוך טעמם⁸⁰».

כנראה שהב"י וחבריו בצפת לא הכירו עוד אז את גדולתו של המהר"ם מפאדובה, ומהר"א קאפסאלי משתדל לתארו לפנייהם בדברים אלו: «כיון שבאתי עד הלום אמרתי אעתיק למעכ"ת תשובת הרב הגדול המעוז ומגדול מהר"ר מאיר י"ה אשכנזי ראש ישיבה בפדוואה יע"א, אין ספק שכבר שמעתם על חכמת הרב הנז' ועל חסידותו ועל תורתו הנפלאה כמותו ירבו בישראל אמן. ולפי שידעתי שהלשון של מרדכי ארוך שהביא הרב הנ"ל אינו מצוי אצלכם וסבת היא למעלתכם ותשמחו בו כמוצא שלל רב ואנן סהדי בדבר צויתי לסופר לכתוב ולעדים לחתום למען תראו למען תאמינו וראיתם ושש לבכם ועצמותיכם כדשא תפרחנה⁸¹».

עבודתו הדתית-צבורית של המהרמ"פ לא הצטמצמה לעירו פאדובה. כמנהיג רבני איטליה בקשו עצתו בכל שאלה וענין צבורי. הוא היה גם «אב"ד של מדינות וויניציה»⁸².

(79) ד"מ יו"ד סי' שצ"א אות ב'.

(80) שו"ת «אבקת רוכל» למרן הב"י סי' ס"ה.

(81) שם סי' ס"ד.

(82) שו"ת רמ"א סי' ג"ב. «לרבנות הויניציאנית היתה צורה אחרת מזו שאנו רגילים אליה בארצות אירופה אחרות, פה לא היו נוהגים לקבל רב על פי כתב רבנות ולשלם את שכרו מקופת הקהילה. בויניציאה היה מעין ועד רבנים, שחבריו היו את האינסטאנציה, שנקראה 'הישיבה הכללית של וויניציאה', לישיבה היה מתקבל כחבר כל למדן צעיר, אשר בהגיעו לגיל שמונה עשרה היה כבר מסורסם כבן תורה ולאחר שהגיע לגיל שלושים שנה, היה נכתר בתואר רב, שבעת הזקנים מבין חברי הישיבה

לעיתים תכופות הוכרח לנסוע לוויניציה, והוא מתאונן בשו"ת שלו שדבר זה גרם לו בטול תורה ואבוד כוחות: «והנה כעת נמצאתי פה ויניזייה עמוס התלאות מעסקי צרכי הגליל וקשה עלי להשיב בדברי תור' אם לא באהלי בבית מנוחתי שהוא כעת בפדווא"ה אשר שמה מקום קבוע לי בין העמודי' שלי לעסוק בדברי תורה בבית מדרשי אשר הספרים ותחבירים שלי נכונים לי שמה"י). במקום אחר הוא כותב: «ואנכי עייף ויגע עד לא אוכל לכתוב הבלתי צריך כי לא הייתי בקו הבריאות כאשר יגיד לך המוביל, ות"ל שבאתי לבריאותי אך לא יצאתי עדיין מדלתי ביתי מיו' שובי מווינזי"ה"י). פעמים אחדות אנו מוצאים גביות עדויות בוויניציה והמהרמ"פ חתום שם בראשונה בבית הדין שגבה את העדויות"י).

בשנת שי"ד נאספו בעיר פירארא ראשי ישראל וחכמי משבע קהילות חשובות באיטליה"י) במטרה לתקן תקנות וסייגים לטובת הקהלות ולחזוק היהדות. אחדות מהתקנות עוסקות בענינים חשובים אלו: פיקוח על הדפסת ספרים חדשים; שלא לכתוב פסק דיני ממונות אלא ברצון הבעלי-דינים או הדיינים המבוררים בדין ההוא"י); במקום שיש רב ממונה מן הקהל אסור לשום רב אחר לעשות איזה גזירה שהיא בעיר ההיא; אם יש לאדם בן או בת אע"פ שלא קיים מצות פריה ורביה אינו יכול לקחת אשה אחרת אם לא בהסכמת אשתו ואחד מקרוביה; המקדש נערה בלי רשות אביה ואמה, ואם אין לה הורים בלי רשות שנים «מקרוביה היותר קרובים», יהיה מנודה ומוחרם וגם העדים שנתייחדו לכך יהיו מנודים. נקל לראות את חשיבות התקנות האלו לחזוק חיי היהודים בקהילות הנ"ל. באספה חשובה זו לקח מהרמ"פ מקום בראש ועל תעודת התקנות חתם בראשונה: «נמנית בחבורה זו אני מאיר בכ"מ יצחק ז"ל קצינאילנבוגן, מורשה ממדינת ויניציאה". המהר"ם חתם את עצמו בשם המשפחה שאביו השתמש בו ע"ש מקום מוצאו. בקובץ תשובותיו חתם לרוב בראשי תיבות מבי"ק, אבל בכתבי בני דורו נודע כמהר"ם מפאדובה ע"ש העיר שבה שמש כאב"ד ור"מ במשך ארבע עשרות בשנים. חכמים ספרדים כוהנו לפעמים «אשכנזי», כפי שראינו לעיל בדברי מהר"א קאפסאלי אל הבי"י.

ה.

המהר"ם מפאדובה השאיר כתבים אלו בדפוס:

א. קובץ שו"ת שנדפס לראשונה בשנת שי"ג בוויניציה. בשער הספר נאמר:

הכללית היו את ועד הרבנים ממש. הם היו נוהגים לחתום על כל תעודה שיצאה מן הישיבה הכללית, ועל הסכמות לספרים הרבים שנדפסו בוויניציאה והיו משמיעים את קולם המוסמך בעניני הקהילה והחיים הדתיים. הוקן מבין שבעת חברי הרבנות היה מכהן כיושב ראש שלה.

«האבטוריטטה של הישיבה הכללית של ויניציאה בעולם היהודי היתה גדולה מאוד, וקול רבני ויניציאה היה נשמע, כיאות לעיר ואם בשראל בעלת חשיבות כזו». ד"ר מ. א. שולואס במאמרו של ויניציאה ב«ערים ואמהות בישראל» ח"ד ע' 76.

(83) שו"ת מהר"ם מפאדובה סי' ס"ח.

(84) שם סי' פ"ד.

(85) שם סי' כ', חתימתו נמצאת שם פעמים.

(86) ווענעציאה, רומה, בולוניא, פירארה, מנטובה, ריגיו ומודנה.

(87) עין לעיל הערה 29.

"פסקים ושאלות תשובות ספונות וחשובות והם סולת נקייה ובם חידושים יפים ממתקים ומחמדים יסדום אבירי הרועים הגאון מהר"ר יהודה מינץ ז"ל ה"ה (הכוונה פה לש"ת מהר"י מינץ שנתחברו אל קובץ התשובות של מהר"ם — א.ז.) והגאון מהר"ר מאיר מפדוואה". בהקדמת הספר מדגיש מהר"ם שהגיעה השעה לעשות נחת רוח לתלמידיו שדרשו ממנו "להעתיק להם השאלות ותשובות אשר נתהוו על ידי". נמצאות תשובות נוספות ממנו בשו"ת הרמ"א סי' י' סוף סימן מ"ח, היא תשובה קצרה הבאה כהסכמה לדעתו של הרמ"א נגד הב"י; סימנים ג"א, נ"ה, סו"ס נ"ט, ע"ה, סר"ס פ"ט, שהיא תשובה קצרה המסכימה עם פסקו של הרמ"א; צ — בה הוא כותב: "חביבין עלי דברי שארי האלוף מהר"ר משה יצ"ו לכן אשיב לו מילין ועירין על שאלתו אף כי אנכי היום סמכוני באשישות לסיבת חולשה וקנה — והנה אהובי כבני — וסודי אגלה לך ואין לפרסמו אלא לצנועים שגם בזה אני נוטה לפעמים להורות לפי רבוי ההפסד" (בספר "שפטי שמואל" של הר"ר שמואל קלעי סי' ק"י); בשו"ת אבקת רוכל למרן הב"י סי' ס"ה; ובשו"ת רש"ל סי' ל"ז נדפסה תשובתו למהר"ר קלמן בענין פרשיות התפילין, והיא נמצאת ג"כ בשו"ת שלו סי' ע"ז, אמנם באחרונה יש הוספה ע"ד קידושין בטבעת שאולה. בסו"ס "דעת קדושים" ע' 49-50 מביא שנמצאים חמשה כרכים של פסקים מרבני איטליה בכ"י, בקובץ כת"י מורטרה, משנת ר"ע (1510) והלאה, בכרך השלישי בעמוד 191 נמצא "פסק מהר"ם מפדוואה מיום כ"ג אלול רצ"ה".

קובץ השו"ת של מהר"ם הוא קטן מאד ומכיל רק תשעים תשובות קצרות. מ"מ בין אלה שהריץ אליהם תשובותיו נמצאים רבים מגאוני דורו, כמו: הר"ר אליה קפשאל"י; "האלוף כמהר"ר אבא י"ץ"י; הר"ר דוד וויטל"י; מחותנו הר"ר זלמן הכהן"י; שאר

88) אמנם המהר"ם אומר פה "ואין לפרסמו אלא לצנועים", אבל הרמ"א השתמש בסברת הפסד מרובה כיסוד חשוב לפסקיו. עיין בהקדמתו ל"תורת חטאת" שמבאר טעמו שלא התיר בהפסד מרובה או לעני בדבר חשוב או לכבוד שבת אלא בדברים שעל פי דין הם היתר גמור והפוסקים האחרונים התמירו בהם. תברו הר"ר חיים ב"ר בצלאל מתקף אותו בהקדמת ספרו "ויכוח מים חיים" על זה שמיקל בהפסד מרובה.

89) ויניציאה שני"ט.

90) סי' ל"ב, ע"ת. ומכנהו "עוקר הרים".

91) סי' פ"ח, והוא הר"ר אבא דילמדיגו הזקן ר"מ בקאנדייה. "כמהר"ר אבא דילמדיגו הקדיש ס"ת ובנה בית הכנסת ונתן מתנה חכשיטי כסף ומרגליות כי עשיר גדול היה ובנה בתים ובירניות. אלוף תורני ורב חסיד הרביץ תורה בק"ק קאנדייא ככתוב בספר אליה דף כ"ט" "תולדות גדולי ישראל לרמ"ש גירונדי סי' י"ו וכן באמצע סי' מ"ח.

היו לר"י אבא שלשה בנים גאונים: אלקנה, משה ואליהו, שהרביצו תורה אחריו בקנדייה. הם יצאו לעזרת מהר"ר משה קאפסאלי בריבו עם מהר"י קולון. בנו של הר"ר אלקנה היה הר"ר שמואל מנחם שהג"מ אליהו קאפסאלי קורא לו "מרי דודי המופלג בזקנה ובתכמה מו"ה מנחם דלמדיגו ז"ל". עי' "דברי ימי ישראל" לר"ר גרץ ח"ו ע' 434 ציון ז'.

92) סי' ל"א. על כתביו אומר מהר"ם: "ושמחתי בהן כעל כל הון וברכתי לצורי שחלק מחכמתו ליראיו ושיש לא"א בן כמותך", אע"פ שאינו מסכים עמו להלכה.

צ"ע אם הוא הר"ר דוד ויטאל הכהן מקורפו (הרד"ך) בעל פלוגתיה של הר"ר בנימין זאב בן מתתיה מארפה. עי' שו"ת "בנימין זאב" סי' א"ו; רמ"רמ"ט. הר"ר אליה קאפסאלי כותב שמחלוקת זו היתה בשנה הראשונה שנסמך לרבנות.

93) סי' ל"ט.

כמהר"ר יחיאל⁹⁴; "הגאון ר"מ כמהר"ר בענדיט"⁹⁵; "כמהר"ר יוחנן י"ץ"⁹⁶; מהר"ם אלשאקר מירושלים⁹⁷; "הגאון ר"מ במהר"ר דוד יחיי י"ץ"⁹⁸; "מחות' האלוף כמהר"ר משה ס"ל"⁹⁹; מהר"ר נתן איגר¹⁰⁰; מהר"ר עובדיה איש ספורנו¹⁰¹.

תיכף מיד שיצא קובץ קטן זה מתחת מכבש הדפוס נתפרסם מאד בין פוסקי הדור שמצטטים אותו לעיתים תכופות. הרמ"א מצטטו בתשובותיו וגם בד"מ על הטור: "וכמו שכתב — שארי מהר"ם פדואה שיחי' בתשובותיו"¹⁰²; וכן "ושארי מהר"ם פדואה השיב בתשובה"¹⁰³; גם "ועיין בתשובת מוהר"מ פדוה סי' כ"ו שהאריך בזה"¹⁰⁴. הגאון ר' שמואל די מודינה כותב: "וראיתי בפסקים מהר"ר מאיר מפדואה הנדפסים מחדש בויניציאא"¹⁰⁵. הג"מ ר' בנימין אהרן ב"ר אברהם סלניק כותב: "אחר שכתבתי זה מצאתי בתשובה להר"ר מאיר פדואה שנשאל על זה"¹⁰⁶; וכן הגאון ר' אברהם מפיסא אומר: "אחרי שכתבתי עד הנה הגיעני כתבך השני עם תשובת מהר"ם מפדוזה למהר"ר קלמן"¹⁰⁷.

בראשית הקובץ נמצא שיר שחובר ע"י הג"מ ר' משה ב"ר זכריה הכהן מקורפו לכבוד מהר"ם ובראשיתו הוא אומר: "אחרי רואי אלה המשפטים — מעטי הכמות ורבי האיכות — חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו ואז ישיר משה בן הר"ר זכריה כהן מקורפו את השירה הזאת לאדוני".

ב. הוספות ל"סדר גיטין וחליצה" של רבו וסבו של אשתו, מהר"י מינץ, שנדפס ביחד עם השו"ת שלו ושל רבו. בהקדמתו לספר השו"ת הוא מדגיש: "עוד היה בידי סדר מגיטין וחליצה אשר לקטתי מקונטרס שהיה מכתוב יד רבינו ז"ל ודברים מעטים שהוסיף בנו חמי הגאון ז"ל אחריו. ובהיות שהדברים היו בלתי מסודרי' כי רבינו כתב אותם כפי ההזדמן לכן אני תלמידם סדרתי הדברים איש איש על ידו ועל דגלו באותות

94 סי' ס"ב ופ"ג. חכמים רבים סוברים שהוא אביו של המהרש"ל.

95 סי' ד' וע"י גם סי' ע"ג.

96 סי' מ"ב, ג"ט, פ"ו. בספר "לתולדות גדולי ישראל" הנ"ל סי' ק"ו כותב: "ודעתי הקצרה חושבת שאיהו גיהו מהר"ר יונתן טריניש איטליאנו הנזכר מהר"ר שלמה עיתיה בהקדמת פירושו לתהילים כי שם נזכר גם הגאון מהר"ם מפדוזה באותו הדור ולפעמים הרב הנ"ל שותק יתוסו וכינוי משפחתו. אמנם לבי אומר לי שאיהו גיהו שחיבר פירוש קמחא דאבישונא למחזור ק"ק איטליאני ופירוש להלכות שחיטה ובדיקה להרב המדכי הנדסס בויניציאה". ובשו"ת מהר"ם סי' פ"ו משמע קצת שהיה בויניציאה.

97 סי' כ"ט.

98 סי' מ'.

99 סי' מ"ו.

100 סי' ל'.

101 סי' מ"ח.

102 סי' פ"ג.

103 ד"מ יו"ד סי' קכ"ג אות ב'.

104 ד"מ ח"מ סי' ר"ג אות י'.

105 שו"ת מהרשד"ם ח"מ סי' ש"ח.

106 שו"ת משאת בנימין סי' מ"ז.

107 שו"ת רמ"ע מפאנו סי' ק"ו.

והצבתי להם ציונים למען יקל לכל מורה למצא את אשר יבקש. ומעט מזער הוספתי גם אני בקצת מקומות. ורבים מן המורים אשר בקשו ממני העתקתם לכן צרפתי אותם עם החבור הזה לאשר בלי ספק רוח חכמי נוחה הימנר.

ג. ב"קובץ מדעי לזכר משה שור", ע' 218, נמצא מכתבו של מהר"ם מפאדובה אל דון יעקב ודון יהודה בני השר דון שמואל בהשר דון יצחק אברבנאל. בו חוזר מהר"ם על החלטתו הקודמת שלא לפסוק כל זמן שלא ישמע "דברי שתי הכתות זה לעומת זה מפיהם או מפי כתבם וברשותם שאכריע, כי בתומי אלך ואשר נשבעתי אקיים" (108).

ד. סליחות — ב"קהלת דוד" (109) מספר 1076 מובא: "סליחות מנהג אשכנז כפי הגהות מהר"ם מפאדובה, העדרנום ש"ו. אמנם אין המהר"ם מוסיף שם כלום, אלא כנראה שנערכו על ידו. ב"אוצר ישראל" ערך "סליחות" כתוב: "סליחה כמנהג אשכנז שנערכה ע"י ר"מ קאצענלבוגן".

ה. ב"ילקוט שמעוני" (וויניציה שכ"ו) נדפס ביהושע (רמז ל"א) "אמר המגיה, שמעתי פירוש זה המאמר מהגאון מאור הגולה מהר"ר מאיר מפדוואה זלה"ה, אשר שנת שכ"ה לפ"ק נתבקש בישיבה של מעלה — וזה הפירוש כפתור ופרח".

ו. "ר' מאיר מפדוואה הדפיס בשנת שכ"ג עם שותפו ר' עזריה מפאנו ב"ר יצחק מתושבי מאנטובא ומק"ק הלועזים את המדרש תנחומא והגיהו וכתב הקדמה הגונה בראשו עם ששה חרוזים, גם סמן בציונים כל המאמרים הנוספים, והוסיף שלשה לוחות על הפסקים, על המעשים ועל המשלים" (110).

ז. הגהות וחידושים על הרמב"ם — המהר"ם השתתף עם מדפיס ידוע בוויניציה וביחד הו"ל את המשנה-תורה בהוספת הגהותיו. דבר זה גרם למחלוקת גדולה בין שני המדפיסים החשובים ביותר באיטליה. שותפו של המהר"ם בהוצאת ספרי הרמב"ם היה מדפיס נוצרי ידוע וחשוב בשם אלויזי בראגאדין (111). שפתח בית-דפוס להדפסת ספרים עבריים בערך באותה שנה, היא שנת ש"י. בוויניציה היה אז דפוס עברי גדול שנפתח לפני חמש שנים על ידי הנוצרי האציל מרקאנטוניו יושטיניאן (112). בין שני בתי-דפוס אלו קמה התחרות בקשר להוצאת היד-החזקה להרמב"ם בסיוע המהר"ם, כי שניהם השתוקקו לקבל שותף חשוב ויקר כמוהו. כאשר החליט המהר"ם להתקשר עם בראגאדין צמחה מזה מחלוקת ממושכה וקשה. לאסונם של ספרי ישראל חרגה המחלוקת מגדר היהדות ושני המדפיסים הנוצרים התחילו מלשינים זה על זה בפני הכהונה הנוצרית. מלחמה זו, שבה נתמכו שניהם על ידי משומדים אשר הופיעו כ'מומחים', הביאה לידי תוצאות נוראות — לשריפת התלמוד באיטליה ולסגירת כל בתי הדפוס העבריים בוויניציה. שריפת התלמוד היתה ליהודי איטליה מכה נוראה, כי לא רק שגרמה לעלבון ספרי הקודש

(108) ע"י לעיל הערה 29.

(109) רשימת ספרי הג"מ ר' דוד אופענהיים, האמבורג תקס"ו.

(110) בספר "מאור עינים" בחלק המיוחד לתולדות ר"ע מן האדומים להחכם ד"ר ליטמן צונץ.

(111) Alvise Bragadin.

(112) Marcantonio Giustiniani.

ולתגברות נוראה של התעמולה האנטישמית בימים הקשים של הקונציליון הטרידנטיני, אלא שחסרון ספרי הקודש יצר סכנה רצינית כי התורה תשתכח מישראל. החרמת הספרים היתה כה כללית, שאפילו מספריותיהם של אורינוטאליסטים הוצאו הספרים העבריים ונדונו לשריפה. אמנם על צד היהודים עמדו מלומדים נוצרים רבים¹¹¹). אבל הדבר היה ללא הועיל ורוב האכסמפלרים של הש"ס הבומבירגי נשרפו ואתם עוד אלפי ספרי קודש בכל שטחי היהדות. מאז ואילך עסקו באיטליה בלימוד האלפסי, שמילא את מקום התלמוד במשך מאות בשנים¹¹²).

נראה כי רק נסיכות מילאנו זכתה אז להמלט לשעה קלה מן הרעה מפני מצבה המדיני המיוחד, שהיא היתה כפופה באותה תקופה לשלטונו של מלך ספרד. הישיבות שבנסיכות מילאנו נתחזקו ונבנו לשעתן מחורבנן של שאר קהילות איטליה, והפכו למרכזי התורה של המדינה. כן מדגיש המגיה של ספר "עמק הבכא": "אמר המגיה כי עמדה להם זכות הישיבה אשר היתה אז בקריה הנאמנה היא קרימונה, כי כן הקים ה' להם גואל הגאון כמוהרר"י אוטולינגו שהרביץ תורה בישראל, ולא עליהם עבר חרון אף ה', כי בתורת ה' חפצם יומם ולילה לא ישבותו"¹¹³). אולם קהילות נסיכות מילאנו לא האריכו בטובה ולאחר שנים אחדות עברה גם עליהן כוס היגונים והצרות: "ויצילם ה' עד שנת ב'ח'ד'ש'ה' ימצאוננה, שאז שבתו הישיבות וגם עליהם עבר כוס תרעלת השרים ואין שלום ליוצא ולבא במלחמתה של תורה"¹¹⁴).

כה התפתלו והסתעפו צרות השמדת ספרי קודש וסגירת מרכזי תורה בעטייה של המחלוקת והמריבה בין שני המדיסטים בווינציה בגלל השתתפותו של המהר"ם עם אחד מהם. כדאי לעבור בסקירה קצרה על התפתחות מחלוקת זו. מובן מאיליו שמלאכת הדפוס עצמה נעשתה בשני בתי-הדפוס הנ"ל על ידי מגיהים ומדיסטים יהודים שהיו בעלי מקצוע ותלמידי חכמים, ובדרך כלל הצטיינו מאד בעבודתם. ביניהם היו אמנים חשובים וחכמים

(113) אחד מהם היה אנדריאס מאסיוס Masius.

(114) ד"ר מ. א. שולחאס במאמרו על ויניציה בספר "ערים ואמהות בישראל" ח"ד ע' 83. ועי' ס. ה. פרידבערג בספרו "תולדות הדפוס בפולין" ע' 53. שם בהערה 2 מוסיף שגזירת האפיפיור יוליוס השלישי להעלות על המוקד את ספרי התלמוד ניתנה בחדש חשון ש"ד, וגם אסר הדפסת ספרים עבריים במשך עשר שנים בערך.

בשו"ת "שארית יוסף" להג"מ ר' יוסף כ"ץ, גיסו של הרמ"א, סו"ס א' כותב: "והשיב לי הגאון הנ"ל (מהר"ם מפאדובה — א.ו.) אח"כ שאין לסמוך על דעתו לעת עתה כי מעיין התלמוד אינו בידו בעונותינו הרבים ר"ל שהיה בעת שנשרפו הספרים על ידי שגורו במדינות לועז בעונש גוף שלא ללמוד התלמוד וספר שנמצאו שרפו בעו"ה".

כך מספר ר' יוסף הכהן, שהיה עד ראיה למעשה נורא זה, בספרו "עמק הבכא", הוצאת וינה, ע' 111: "ויצאו מלאכים קלים אל גוי ממושך וממורט בכל הרומאניאה, ובבולוניאה ורביגה נשרפו ספרים לאין מספר ביום השבת (בכסא ליום חגנו בשנת ארבע עשרה ושלש מאות על האלף החמישי היא שנת תקנ"ג ואלף) ויאנחו בני ישראל ויצעקו ולא היה לאל ידם להושיע — ובדוכסות מילאן ומונפיראטו לא בקשו מאומה כי נבאש דבר האפיפיור בעיני דון פיראנטי המשנה, ויתן ה' לרחמים בעיניו את ראשי העדה ולא שמעו בקולו".

(115) "עמק הבכא" ע' 112.

(116) שם ובמוד 120.

ידועים כמו ר' אליהו בחור ור' ישראל אדלקינד. שתי ההוצאות של היד החזקה¹¹⁷) מראות את מסירותם של בעלי המלאכה היהודים לעבודתם הקדושה ואת הצלחתם בהוצאת ספרים נאים במובן הטכני ומשובחים מצד זקוק החומר הנדפס.

אבל כאמור, הודהותו של המהר"ם עם אחד מהמדפיסים החשובים היה עלול לפרסם את בית דפוסו והוצאתו, שהרי היה ידוע בגדלותו בתורה וצדקותו בכל תפוצות ישראל. נקל להבין את התמרמרותו של האציל יושטיניאן על החלטתו של המהר"ם לא להשתתף עמו. כתוצאה גמר בדעתו להחליש ככל האפשר את ההשפעה האישית של המהר"ם על פרסום הוצאתו בין היהודים. בשער ה"משנה תורה" שלו וכן בעמוד ב' של השער מדגיש המסדר והמגיה שכוונת האציל בהדפסת ספרי הרמב"ם היא "לתועלת היהודים". ומפני זה הוסיף גם הוא¹¹⁸) "מה שכתב בגיליון חכם אחד וראש מרבני פאדוואה הרב רבי מאיר חדשים לבקרים שכתב מלבדו, אבל בעצת "חכמים ושלימים קרובים ורחוקים" לא הדפיסם בתוך הספר אלא בסופו. אך אמנם הדפסנום להפיק רצון כל אדם ולעשות כרצון איש ואיש".

דברי ההקדמה מפיצים אור על התאמצותו של המסדר להקטין את ערכן וחשיבותן של הגהות המהר"ם וגם מבהירים את המלחמה העזה בין המדפיסים לכבוש את השוק לספרי הקודש בין היהודים. מפני נדירות ההוצאה הזאת החלטתי להציג בזה את ההקדמה בשלימותה. נקדים בזה את הדברים הכתובים בשער הוצאה זו: "גם הסכמנו להדפיס באחרונה מה שכתב בגיליון חכם אחד וראש מרבני פדוואה הרב רבי מאיר חדשים לבקרים שכתב מלבדו בדפוס המיימוני אשר הדפיס מחדש הברג"אדין והכניס ראשו בין הקדמונים גדולי עולם, אשר נועדנו עם חכמים ושלימים קרובים ורחוקים וייעצונו באמת שלא להדפיסם תוך הספר בשמא אולי לא יצדקו להרבה לומדי תורה כאשר יתבאר לכל מעיין בהקדמה אחת מעבר לדף זה. אך אמנם הדפסנום להפיק רצון כל אדם ולעשות כרצון איש ואיש. פה וויניציאה, בבית בן משק האדון מארקו אנטוניו יושטיניאן, בשנת ש"י לפ"ק תחת ממשלת השררה יר"ה תגדל ותנשא מלכותם אמך".

בעמוד ב' של השער כתוב: "אמר העבד הקטן האוהב הנאמן בן משק בית האדון מארקו אנטוניו יושטיניאן — באשר היתה כונת אדונינו מלפנים להועיל בכל מאמצי כחו לכל בני ברית ומאז ראה שחדל הדפוס הראשון והספרים היו נמכרים בהון ורבו כמו רבו מחיריהם ולא היו נמצאים כלל. בהשגחת ה' העיר והאיר לבבו להמציא כלי הדפוס ולהדפיס מכל מיני ספרי הן הנדפסים בתחלה והן הבלתי נדפסים כלל ולעשות באופן שכל דורשם ימצאם ויהיו נמצאים אצלו בדמים מועטים. ובפרט ד' אלה שהם היותר הכרחיים והם הכ"ד הגדול¹¹⁹) והתלמוד והמיימוני והאלפסי. ולפי שמאז התחיל להדפיס התלמוד בנוי לתלפיות כי הוא התל שכל ישראל פונים אליו סבבוהו עובדים

117) ויניציאה ש"י.

118) כדאי להדגיש שהוספת הגהות המהר"ם היתה בלי רשות המחבר, ולקחו אותן מתוך הוצאת בראגאדין שכבר יצאה מתחת מכש הדפוס.

119) הוא התנ"ך הנקרא "מקראות גדולות" שנדפס לראשונה בשנות רע"ח-ר"ס 2, בדפוס בומברג בוויניציאה.

ונשתנו הענייני' וארכו הימים בהדפסתו לא שם פניו להדפיס הספר הנכבד הזה עד השלימו התלמוד כי בעזרת השם יהיה נגמר בימים קרובים¹²⁰). ואמנם לפי שאחרים קפצו וימהרו להדפיס באופן בלתי שלם בהיותם מתאווים למצוא בו ממון רב הוכרח אדונינו להדפיסו קודם זמנו ולדחוק השעה, גם כי רבים מהחכמים אשר באלו הגלילות הרהיבוהו פתוהו בנועם אמריהם להדפיס עוד הספר הנפלא הזה אשר לא יכלו להתאפק על רב אחד מרבני פדואה אשר רצה לעמוד במקום גדולים ולהניח יד פושטת על הספר הנורא הזה, ושמו השתדלותם כדי שבני אדם לא יוכרחו לקנות הספר ההוא לאפס זולתו. והתנדבו להמציא לי ספרים מוגהים מוכתרים בחידושי' יקרים, ובפרט העירו ללבו לסמן מראה מקום הדינים בטור ובסמ"ג איפה הם חונים, ולהעתיק הרבה הגהות מהטור והסמ"ג בכתבם ובלשונם אשר לא נדפסו עד הנה הם רבי התועלת מאד. והנה הגיע ליד אדונינו ספר ישן כתוב באצבע ומוגה בתכלית מהרב המופלא מהר"ר עזריאל דיינה ז"ל אשר לא ראינו העתק מוגה כמוהו. וכאשר גמר השר אדונינו להדפיסו פקד עלי שלא להשגיח בהוצאה יתירה ושלא לחוש ביתרון הפוזר באופן שתהיה המלאכה הזאת היותר נאה שבעולם, וכמו שהשתדלו בהדפסתה אנשים רשומים כן הסכים שתהיה המלאכה נערכת לחשיבותם ביופי ומעלה, והמלאכה תעיד על עצמה הן בשלימות תבנית האותיות הן ביופי הנייר ועביו כי כל רואיו יאמר איו הן בטיב הגהתו כי הוא כלי חפץ אין ספק שכל משכיל יחפץ בו וירצה שימצא אצלם. ובעצת החכמי' הנו' הדפיס אחר הספר אותם אמר המגיה כדי שאחריהם יוכל להדפיס ההשגות אשר התחילו להשיג עליו קצת חכמי', ואין אני כדאי להשיב על דבריו אך זה אומר כי אני תמיה איך לא קרא זה הרב הדברים אשר כתב הרמב"ם ז"ל באגרת ששלח לדיין אסכנדריא שמו רבי' פנחס ז"ל — מאלו הדברים היה לו לדעת לזה החכם כי אין בדבריו זה הספר דבר שלא יהיה מבואר ואם יש דבר שאינו ברור הנו מבואר בתלמוד בבלי וירושלמי פסיקתא ספרא וספרי ומכלתא ולא היה ראוי שיגיד דעתו בין דעות הגדולים אבל אם היה לו אי זה דבר בלתי מבואר יגיד מקומו בתלמוד או בא' מהספרים הנו' כאשר עשינו אנחנו שהעתיקנו הלשון בעצמו בכל ההגהות שהוספנו וכדי שכל רואיהם יכירום הדפסנו אותם באותיות דקות וטובות אבל הענין

120) כל התלמוד נדפס בוויניציאה אצל המדפיס הנוצרי מארקו אנטוניו יושטיניאן משנת ש"ו עד ש"א. במהדורה זו נתוספו הרבה דברים חשובים כמו מראה מקום לפסוקים בתנ"ך, מראה מקום בתוספות כשמביאים גמרא ממקום אחר, "עין משפט" שהוא מראה מקום בפוסקים, ו"גר מצוה" והוא מנין הדינים המובאים ב"עין משפט". מחבר הספרים החשובים האלו היה הג"מ ר' יהושע בעז בהר"ר שמעון מברוק, בעהמח"ס "שלטי הגבורים" על הרי"ף.

בסוף מסכת שבת קודם ססקי תוספות נדפס: "ברוך ה' אשר הגיעני עד הלום בימי חלדי למצוא חן בעיני השר יושטיניאן ששמני פקיד ומצוה על המלאכה, קורניליו אדיל לבית הלוי". נראה כי ישראל-קורניליו בן ברוך אדיל קינז מפאדובה, הוא האלמוני שכתב את ההקדמה להוצאת הרמב"ם שבה מתייחס באיכבוד למהר"ם. עיין "מאמר על הדפסת התלמוד" מאת ר. נ. רבינוביץ (ירושלים, תשי"ב) ע' רנ"ב הערה 11.

קורניליו הנ"ל עבד גם בדפוס סביוניטה, כשהג"מ ר' יהושע בעז התחיל להדפיס שם את התלמוד בשנת ש"ג. בכרך של שש מסכתות רא"ש דפוס סביוניטה, אחר קיצור פסקי הרא"ש כתוב: "ותשלם המלאכה על ידי קורניליו אדיל קינז בבית הישיש והקצין כמ"ר טוביה פואה יו"א". עיין עוד הערה הבאה.

שהוא לא ידע המקומות וברצותו לצאת מטיט תחשך באמר המגיה נפל ברע ממנו ורצה להיות יותר גדול מרבי פנחס וחכמי שבאו אחריו עד היום הזה שהם לא רצו לבאר מלבם הדברי שהיו חשוכי בעיניהם והניחום כך והספיק להם לומר לא ידעתי מקומו כאשר הזכיר הרמב"ם באגרות. כל אלו הדברים נתגלגלו בסיפור הדברים והיודע יבחר אשר יחפץ. ובעצת החכמים הנו' הסכמנו לציין מראה מקום הדינין בפוסקים ומקום הדפים במגדל עוז ובמגיד משנה כמו שאמרנו שהם דברים מועילים מאד כי בלי המורה מקום לא יובנו ספרי המחברים בקלות. ומורה מקום הדפים יועיל יותר באשר ימצאו הדברים יותר בקלות שהשלימים האלה לא ציינו באיזה דף לפי שהיו כל הספרים בכתיבת יד באופן שלא היו שוים ועתה שבחסד ה' נגלו מלאכות וחכמות רבות ובכללן מלאכת הדפוס כי רבה וטובה היא וגם שכל המדפיסי' הולכים על הסדר הראשון כמו שעשה אדונינו בהדפסת התלמוד והברגאדין במיימוני לכן לא רצינו לחסר זה התועלת מהמעיינים הנמצאים ואשר יחיו כל זמן שהדפוס יהיה נמצא, אבל הרב הנו' מאס בעשיית המראה מקום מפני שלא יוכל שאת עול העבודה אך יזהר שלא יקוצו אחרים בדבריו ובמאסו הדברים המועילים. וברצות ה' פעלינו אחרי אשר נשלים הספר הזה נדפיס האלפסי ביתרון גדול ושאר ספרים יקרי הערך והמציאות, ה' יגמר בעדינו וחפצו בידינו יצלח אמן וכי"ר.

«בסוף הספר תמצא הלוח מהטעיות גדולות וזרות אשר נדפס בדפוס הברגאדין עם הטעיות שנפלו בדפוס שלנו».

בכרך ראשון של הוצאה זו כלולים ספרי מדע, אהבה, זמנים, נשים וקדושה. בסוף כתוב: «על ידי הגבר הוקם על המלאכה קורנ"ליו אדיל"ל קינ"ד»¹²¹. אחר זה בסוף הכרך ניתנות הגהות מהר"ם מפאדובה שהן נוספות בכותרת «אמר המגיה». בראש הגהות אלו כתוב: «אלו הם התוספות שהוסיף וכתב מדעתו הרב מהר"ר מאיר מפאדובה. בכותבו אמר המגיה עם היד פושטת»¹²² אשר פשט ושלח ידו במלאכי אלקים בדפוס המיימוני

121) שמו העברי היה ישראל, וכן הוא אומר במקום אחר: «ישראל היה שמי וקורניליו זכרי» בסוף ספר «בחי» שנשלם באלול ש"ה, כתב: «ברוך השם אשר לא עזב חסדו ממנו וזכנו לסיים זה הבאור הקדוש והנורא — נאום קורניליו אדיל קינד».

הוא היה מסדר ומגיה בבתי דפוס שונים. בסוף מסכת סופרים, דפוס «דניאל בן קרניאל בומבירגי, ויניציאה רפ"ג, הוא כותב: «השבח וההודאה לממציא הראשון — והעיר את רוח אדונינו דניאל די בומבירגי להדפיס התלמוד בבלי עם פי' רש"י ותוס' ופסקי תוס' ופי' המשניות מהמיימוני וחיידושי הפטיש החזק האשרי — ויערני אני אחד מהאחים בני ברוך אדיל קינד (ובהוצאת בומבירגי השניה הנוסחא: ויערני אני קרניאל ברי' ברוך אדיל קינד) ואמר לי קום אזור נא כגבר חלצין וצייר ותקן וחלק כל אלו המפרשים בתלמוד כפי אשר יאיר שכלך והיו לאחדים בידך — ובראותו כי לא השיבתי פניו ריקם תקן הכל בבית מלוני — וכדי ללמד את בני יהודה קשת חלקתים שוה בשוה בכל דף ודף מהגמרא במה שמתחיל ראש הדף מהגמרא בה מתחילים — והשם יודע כמה צער וטורח גדול היה עלי — ומפיל אני תחנתי לפני הנותן ליעף כח אשר זכני להשלים לחלק ולתקן כל סדרי התלמוד בבלי הוא יזכני כך בתלמוד הירושלמי».

גם את הדפים הנדפסים היה מגיה ומוקק. בסוף «בחי» על התורה, שנדפס בוויניציאה בשנת ד"ש אצל האחים די סארי, כתוב: «והוגה ע"י הבקי במלאכת הדפוס הנודע בשערים שמו קרניאל בכ"ר ברוך אדיל קינד המגיה בדפוס פעם ראשונה ושניה וגם בשלישית».

122) המהר"ם מודיע שמציין את הגהותיו בתמונת יד באצבע וקופה ופשוטה להראות את מקום ההגהה, וע"ז עוקצו בדבריו על אודות יד פושטת.